

Оповідання перше

**ПРО ПОЧАТОК КОЗАЧЧИНИ
ТА БОРОТЬБУ ЇЇ З ТАТАРАМИ Й ТУРКАМИ**

(1483–1590 роки)

ДАВНИНА УКРАЇНИ

Не до ладу було б розпочинати оповідання про запорожців, не згадавши, бодай коротенько, часи давнього життя України, бо козаки були дітьми українського народу й завжди дбали про рідний край, захищали його від ворогів та обстоювали свої права й волю.

Всі землі понад великими річками — Дніпром, Бугом, Дністром та Сяном — з давніх-давен залюднювали східнослов'янські племена. Вони жили окремими громадами, й ними правила вільні ради громадян, що обирали собі на вічах князів.

На північ та на схід од слов'ян селилися фінські племена, з яких найбільші осіли на берегах Оки та Волги — мордва й черемиси.

Колись, у давні часи, слов'янське населення жило на просторах од Тиси, яка впадає в Дунай, лише до Дніпра, так що наддніпрянські землі лежали на краю цих володінь, і через те вони були прозвані Україною. Але з часом слов'яни стали селитися й на фінському терені: по річці Двіні, на озерах Чудському й Ільмені, по річках Волзі й Оці, й там стали вони складати свої громади й князівства. Десь із початку X сторіччя, після народження Ісуса Христа, за часів князювання в Києві Олега, гору над усіма східнослов'янськими племенами взяли поляни, які жили на правому боці середнього Дніпра й мали своїм осередком город Київ. їхня земля споконвіку звалася Руссю, і ця назва, разом із поширенням влади київських князів, перейшла й на всі слов'янські племена, які скорилися полянам.

За часів Володимира поляни, з волі цього князя, року 988-го пристали до грецької православної віри, а згодом християнство визнали й інші східнослов'янські племена. З прийняттям православ'я слов'яни набули письменність і стали потроху створювати свою власну культуру.

Той же князь Володимир об'єднав усі слов'яно-руські племена в одну велику Руську державу, яка простяглася від Тиси за Карпатськими горами до річки Дону й Азовського моря та від

Оповідання перше

**ПРО ПОЧАТОК КОЗАЧЧИНИ
ТА БОРОТЬБУ ЇЇ З ТАТАРАМИ Й ТУРКАМИ**

(1483–1590 роки)

ДАВНИНА УКРАЇНИ

Не до ладу було б розпочинати оповідання про запорожців, не згадавши, бодай коротенько, часи давнього життя України, бо козаки були дітьми українського народу й завжди дбали про рідний край, захищали його від ворогів та обстоювали свої права й волю.

Всі землі понад великими річками — Дніпром, Бугом, Дністром та Сяном — з давніх-давен залюднювали східнослов'янські племена. Вони жили окремими громадами, й ними правила вільні ради громадян, що обирали собі на вічах князів.

На північ та на схід од слов'ян селилися фінські племена, з яких найбільші осіли на берегах Оки та Волги — мордва й черемиси.

Колись, у давні часи, слов'янське населення жило на просторах од Тиси, яка впадає в Дунай, лише до Дніпра, так що наддніпрянські землі лежали на краю цих володінь, і через те вони були прозвані Україною. Але з часом слов'яни стали селитися й на фінському терені: по річці Двіні, на озерах Чудському й Ільмені, по річках Волзі й Оці, й там стали вони складати свої громади й князівства. Десь із початку X сторіччя, після народження Ісуса Христа, за часів князювання в Києві Олега, гору над усіма східнослов'янськими племенами взяли поляни, які жили на правому боці середнього Дніпра й мали своїм осередком город Київ. їхня земля споконвіку звалася Руссю, і ця назва, разом із поширенням влади київських князів, перейшла й на всі слов'янські племена, які скорилися полянам.

За часів Володимира поляни, з волі цього князя, року 988-го пристали до грецької православної віри, а згодом християнство визнали й інші східнослов'янські племена. З прийняттям православ'я слов'яни набули письменність і стали потроху створювати свою власну культуру.

Той же князь Володимир об'єднав усі слов'яно-руські племена в одну велику Руську державу, яка простяглася від Тиси за Карпатськими горами до річки Дону й Азовського моря та від

Білого до Чорного моря. Але та єдність тривала недовго. Безмежні обшири, що їх посіли слов'яно-руські племена, та брак у ті часи шляхів сполучення утруднювали спільне життя на таких великих землях, і незабаром держава Володимира занепадала й розпорошилась на багато дрібних князівств. До того ж, князь Володимир, помираючи, роздав усі володіння між своїми дітьми. Ще його син Ярослав якось тримав братів у покорі й мав під своєю рукою всі руські землі, крім Полоцької, а вже за часів його внуків ніхто не бажав слухатися київського князя. Не минуло й ста літ, як велика Київська держава розпалась на кілька десятків, а далі — й сотень князівств. Зрештою, дійшло до того, що мало не в кожному місті був свій князь.

Усі князі ворогували між собою, кожен хотів мати якнайбільше підвладних городів і весей; і от вони, озброївши своїх людей, стали нападати на своїх сусідів; скидали своїх родичів із князівств та іноді об'єднували до купи чималі володіння, які з часом знову ділили між своїми дітьми й онуками.

Під час цих змагань і чвар князі часто запрошували за гроші чужосторонніх воєників: варягів або інших кочівників, які, скориставшись занепадом Русі, захопили південні степи. Спочатку то були печеніги, а згодом — половці.

Найбільше лиха від тих воєн зазнав Київ. Він був найдостославніший і найбагатший з усіх городів, розташованих на руських землях. За часів Володимира та Ярослава Київ прикрасили великі й розкішні церкви й монастирі; його було обсіпано високими земляними валами з міцним, посеред них, мурованим заїздом, що звався «Золотою брамою», і тепер Київ жив лише спогадами про свою славу. Через те кожен могутній князь неодмінно прагнув стати князем у цьому городі та старшинувати над усіма руськими престоломи.

З тими війнами й колотнечами дедалі дужче занепадали городи, зубожіла людність і сила Русі. Цим і скористалися степовики-половці, що досі вже вигнали з південного степу печенігів та угрів й захопили степові простори від Волги до Дніпра. Вони наскокували на руські землі, випалювали городи й весі, а людей забирали в неволю.

Найближча до степів Київщина, звісно, й найбільше потерпала від тих нападів. Нарешті в XI столітті половці витиснули Русь із степів на північ, опанували Дніпром од лиману до Орелі, захо-

Білого до Чорного моря. Але та єдність тривала недовго. Безмежні обшири, що їх посіли слов'яно-руські племена, та брак у ті часи шляхів сполучення утруднювали спільне життя на таких великих землях, і незабаром держава Володимира занепадала й розпорошилась на багато дрібних князівств. До того ж, князь Володимир, помираючи, роздав усі володіння між своїми дітьми. Ще його син Ярослав якось тримав братів у покорі й мав під своєю рукою всі руські землі, крім Полоцької, а вже за часів його внуків ніхто не бажав слухатися київського князя. Не минуло й ста літ, як велика Київська держава розпалась на кілька десятків, а далі — й сотень князівств. Зрештою, дійшло до того, що мало не в кожному місті був свій князь.

Усі князі ворогували між собою, кожен хотів мати якнайбільше підвладних городів і весей; і от вони, озброївши своїх людей, стали нападати на своїх сусідів; скидали своїх родичів із князівств та іноді об'єднували до купи чималі володіння, які з часом знову ділили між своїми дітьми й онуками.

Під час цих змагань і чвар князі часто запрошували за гроші чужосторонніх воєників: варягів або інших кочівників, які, скориставшись занепадом Русі, захопили південні степи. Спочатку то були печеніги, а згодом — половці.

Найбільше лиха від тих воєн зазнав Київ. Він був найдостославніший і найбагатший з усіх городів, розташованих на руських землях. За часів Володимира та Ярослава Київ прикрасили великі й розкішні церкви й монастирі; його було обсіпано високими земляними валами з міцним, посеред них, мурованим заїздом, що звався «Золотою брамою», і тепер Київ жив лише спогадами про свою славу. Через те кожен могутній князь неодмінно прагнув стати князем у цьому городі та старшинувати над усіма руськими престоломи.

З тими війнами й колотнечами дедалі дужче занепадали городи, зубожіла людність і сила Русі. Цим і скористалися степовики-половці, що досі вже вигнали з південного степу печенігів та угрів й захопили степові простори від Волги до Дніпра. Вони наскокували на руські землі, випалювали городи й весі, а людей забирали в неволю.

Найближча до степів Київщина, звісно, й найбільше потерпала від тих нападів. Нарешті в XI столітті половці витиснули Русь із степів на північ, опанували Дніпром од лиману до Орелі, захо-

пили устя Дністра й Бугу й, таким чином, перетнули руські шляхи до Чорного моря й Цар-городу.

Доки через тяжкі обставини Київщина та й узагалі вся Україна дедалі дужче занепадала, північно-східні руські землі, захищені від степовиків лісами та болотами, зміцнювали свою силу й у XII столітті склали, між річками Волгою та Окою, чималу державу — Суздальську Русь, яку згодом стали називати Московщиною. Осередок руського державного життя поволі перемістився на північ.

За два століття, що минули після князювання Володимира, єдність між північною та південною Руссю зовсім розладналася, так що суздальські князі не тільки не допомагали Україні у боротьбі з половцями, а навіть раділи із занепаду Києва, і року 1169-го суздальський князь Андрій Боголюбський, скориставшись із безсилля Київського князівства, захопив зі своїм військом Київ, пограбував його вкрай, не минаючи навіть монастирів та церков і, поруйнувавши та спустошивши колись могутнє й розкішне місто, залишив його на поталу степовикам-половцям.

За якийсь час після походу на Київ Андрія Боголюбського посунулися на руські землі татарські орди зі Сходу. Під проводом свого хана Батия вони зруйнували року 1237-го Суздальську Русь і, повернувши звідти на південь, кинулися на половців і вигнали їх аж за Дунай та Карпатські гори.

Заволодівши південними степами, Батий через кілька років рушив із великими ордами на теперішню Лівобережну Україну й, спустошивши Переяславське та Чернігівське князівства, року 1240-го підступив до Києва.

Городяни оборонялися вперто, адже сподівалися лише на смерть, бо не мали сили відігнати татар, і ті, вдершись до міста, вирізали людей та пограбували і сплюндрували все, що кияни встигли збудувати та надбати за сімдесят літ після руїни Андрія Боголюбського.

Після Києва татари спустошили ще Волинь, Поділля й Галичину, а тоді знову повернулися в чорноморські степи, обклавши щорічною даниною всі руські землі.

Русь опинилася в чужоземному ярмі. Щороку всі руські князі мусили привозити свою данину; й від волі хана залежало, чи залишаться вони на троні, чи їм зітнуть голову, й князівства перейдуть в інші руки, до тих князів, що більш покірливі, чи, не

пили устя Дністра й Бугу й, таким чином, перетнули руські шляхи до Чорного моря й Цар-городу.

Доки через тяжкі обставини Київщина та й узагалі вся Україна дедалі дужче занепадала, північно-східні руські землі, захищені від степовиків лісами та болотами, зміцнювали свою силу й у XII столітті склали, між річками Волгою та Окою, чималу державу — Суздальську Русь, яку згодом стали називати Московщиною. Осередок руського державного життя поволі перемістився на північ.

За два століття, що минули після князювання Володимира, єдність між північною та південною Руссю зовсім розладналася, так що суздальські князі не тільки не допомагали Україні у боротьбі з половцями, а навіть раділи із занепаду Києва, і року 1169-го суздальський князь Андрій Боголюбський, скориставшись із безсилля Київського князівства, захопив зі своїм військом Київ, пограбував його вкрай, не минаючи навіть монастирів та церков і, поруйнувавши та спустошивши колись могутнє й розкішне місто, залишив його на поталу степовикам-половцям.

За якийсь час після походу на Київ Андрія Боголюбського посунулися на руські землі татарські орди зі Сходу. Під проводом свого хана Батия вони зруйнували року 1237-го Суздальську Русь і, повернувши звідти на південь, кинулися на половців і вигнали їх аж за Дунай та Карпатські гори.

Заволодівши південними степами, Батий через кілька років рушив із великими ордами на теперішню Лівобережну Україну й, спустошивши Переяславське та Чернігівське князівства, року 1240-го підступив до Києва.

Городяни оборонялися вперто, адже сподівалися лише на смерть, бо не мали сили відігнати татар, і ті, вдершись до міста, вирізали людей та пограбували і сплюндрували все, що кияни встигли збудувати та надбати за сімдесят літ після руїни Андрія Боголюбського.

Після Києва татари спустошили ще Волинь, Поділля й Галичину, а тоді знову повернулися в чорноморські степи, обклавши щорічною даниною всі руські землі.

Русь опинилася в чужоземному ярмі. Щороку всі руські князі мусили привозити свою данину; й від волі хана залежало, чи залишаться вони на троні, чи їм зітнуть голову, й князівства перейдуть в інші руки, до тих князів, що більш покірливі, чи, не

шкодуючи своїх підлеглих, обіцяють привозити татарам багато щедріші подарунки.

Найскрутніше з усіх руських земель доводилося від татар знову-таки Русі-Україні, бо вона була найближча до степів і не мала жодного природного захисту з боку татарських кочовищ; тому після нашестя Батия східні й південні землі зовсім здичавіли, поросли будяками й перетворилися на безлюдні степи.

Не так тяжко було Русі Суздальській, або Московщині. Татари не любили ходити туди через ліси й болота, й не так потоптали той край. За сто літ Батиевої руїни Московське князівство не занепало, а зміцнилося, і князь московський Іван Калита, за згодою татарського хана, став старшим над усіма східноруськими князями, проголосивши себе великим князем.

Ще менше потерпіла від татар Галицька Русь, бо її зі степу заступила Україна, і в XIII столітті, за часів короля Данила, сина його Лева та онука Юрія, вона набула ще більшої сили. Та й у неї знайшлися вороги — угри й поляки, й ті лихі сусіди, виснаживши її можуть, підгорнули Галицьку Русь під себе, причому ті русини, що жили за Карпатами, потрапили в ярмо до угорців, а ті, що були на сході гір, дісталися полякам.

Доки київська Русь-Україна перебувала в руїнах, стоптана татарськими кіньми, на північ од неї, на річці Німані, почав складатися в міцну державу напівдикий народ. Уже в XIV столітті великий князь литовський Гедимін заходився поширювати свою владу на південь і завоював усю Білу Русь (край од Прип'яті до верхнього Дніпра). Син же Гедиміна, великий князь Ольгерд, прилучив до Литви всю Україну з обох берегів Дніпра, року 1360-го посадив свого сина Володимира князем у Києві й, вигнавши на якийсь час татар із нижнього Дніпра, Бугу та Дністра, розширив межі своєї держави до Чорного моря.

За добу литовської зверхності Україна трохи перепочила. Литовці не утискували українців; навпаки, самі запозичували в них звичаї, мову й письменність. Але таке спокійне життя недовго тривало на Україні. Наприкінці XIV століття Литва з'єдналася з Польщею, державою римсько-католицької віри, й поляки, забравши всі державні посади, стали переслідувати православних українців, та не задовольнившись і тим, почали обмежувати волю українського селянства й роздавати українські землі польській шляхті.

шкодуючи своїх підлеглих, обіцяють привозити татарам багато щедріші подарунки.

Найскрутніше з усіх руських земель доводилося від татар знову-таки Русі-Україні, бо вона була найближча до степів і не мала жодного природного захисту з боку татарських кочовищ; тому після нашестя Батия східні й південні землі зовсім здичавіли, поросли будяками й перетворилися на безлюдні степи.

Не так тяжко було Русі Суздальській, або Московщині. Татари не любили ходити туди через ліси й болота, й не так потоптали той край. За сто літ Батиевої руїни Московське князівство не занепало, а зміцнилося, і князь московський Іван Калита, за згодою татарського хана, став старшим над усіма східноруськими князями, проголосивши себе великим князем.

Ще менше потерпіла від татар Галицька Русь, бо її зі степу заступила Україна, і в XIII столітті, за часів короля Данила, сина його Лева та онука Юрія, вона набула ще більшої сили. Та й у неї знайшлися вороги — угри й поляки, й ті лихі сусіди, виснаживши її можуть, підгорнули Галицьку Русь під себе, причому ті русини, що жили за Карпатами, потрапили в ярмо до угорців, а ті, що були на сході гір, дісталися полякам.

Доки київська Русь-Україна перебувала в руїнах, стоптана татарськими кіньми, на північ од неї, на річці Німані, почав складатися в міцну державу напівдикий народ. Уже в XIV столітті великий князь литовський Гедимін заходився поширювати свою владу на південь і завоював усю Білу Русь (край од Прип'яті до верхнього Дніпра). Син же Гедиміна, великий князь Ольгерд, прилучив до Литви всю Україну з обох берегів Дніпра, року 1360-го посадив свого сина Володимира князем у Києві й, вигнавши на якийсь час татар із нижнього Дніпра, Бугу та Дністра, розширив межі своєї держави до Чорного моря.

За добу литовської зверхності Україна трохи перепочила. Литовці не утискували українців; навпаки, самі запозичували в них звичаї, мову й письменність. Але таке спокійне життя недовго тривало на Україні. Наприкінці XIV століття Литва з'єдналася з Польщею, державою римсько-католицької віри, й поляки, забравши всі державні посади, стали переслідувати православних українців, та не задовольнившись і тим, почали обмежувати волю українського селянства й роздавати українські землі польській шляхті.

За панування Литви на Україні вже були вільні вояки, які, хоча й не називалися козаками, проте, як і козаки, присвячували себе військовій справі. Тоді Візантійське царство воювало з турецьким ігом і, щоб мати добре військо, набирало за гроші вояків із різних країн. Між іншим, ходили до Царгорода й українці, про що згадано в пісні з тих часів:

Ой, пустимося ж на тихий Дунай,
Далі Дунаєм під Цареград;
Ой, чаємо там доброго пана,
Що платить добре за служеньку;
Ой, дає на рік по сто червоних,
По коникові та й по шабельці,
По парі суконь та й по шапочці,
Та й по шапочці, та й по панночці...

Слідом за лихом, якого зазнала Україна від польської шляхти, на неї впала ще страшніша біда. В середині XV століття грецьке Візантійське царство, від якого на Русь прийшли православна віра й письменство, було зруйноване турками, і Царгород, перехрещений відтоді у Стамбул, став столицею бусурманів. Оттоманська Порта вийшла в перші держави Європи; татарська орда з Криму, яка весь час кочувала в руських степах, од Кавказу через Дін та Дніпро аж до Дністра, будучи найближчим сусідом і єдиновірцем турків, визнала над собою їхню зверхність, а відтак, зміцнивши своє військо, вигнала литовців із Дніпровського Пониззя та Бугу й почала спустошувати своїми наскоками Україну та відвойовувати її землі у Литви.

Найлютішим тягарем для України були походи кримського хана Менглі-Гірея. Року 1482-го він дощенту сплюндрував Правобережжя разом із Києвом, а через кілька років так само спалив і Лівобережжя з Черніговом і, не спинившись на тому, спустошив ще й Поділля та Волинь.

Про зруйнування Києва Менглі-Гіреєм так розповідає народна дума:

В неділю рано-пораненьку у всі дзвони
дзвонять,
І старії, і малії в весь голос голосять,
На коліна упадають і господа просять:
«Поможи нам, боже, Київ-город боронити,
Діждем першої Пречистої, будем обід
становити».

За панування Литви на Україні вже були вільні вояки, які, хоча й не називалися козаками, проте, як і козаки, присвячували себе військовій справі. Тоді Візантійське царство воювало з турецьким ігом і, щоб мати добре військо, набирало за гроші вояків із різних країн. Між іншим, ходили до Царгорода й українці, про що згадано в пісні з тих часів:

Ой, пустимося ж на тихий Дунай,
Далі Дунаєм під Цареград;
Ой, чаємо там доброго пана,
Що платить добре за служеньку;
Ой, дає на рік по сто червоних,
По коникові та й по шабельці,
По парі суконь та й по шапочці,
Та й по шапочці, та й по панночці...

Слідом за лихом, якого зазнала Україна від польської шляхти, на неї впала ще страшніша біда. В середині XV століття грецьке Візантійське царство, від якого на Русь прийшли православна віра й письменство, було зруйноване турками, і Царгород, перехрещений відтоді у Стамбул, став столицею бусурманів. Оттоманська Порта вийшла в перші держави Європи; татарська орда з Криму, яка весь час кочувала в руських степах, од Кавказу через Дін та Дніпро аж до Дністра, будучи найближчим сусідом і єдиновірцем турків, визнала над собою їхню зверхність, а відтак, зміцнивши своє військо, вигнала литовців із Дніпровського Пониззя та Бугу й почала спустошувати своїми наскоками Україну та відвойовувати її землі у Литви.

Найлютішим тягарем для України були походи кримського хана Менглі-Гірея. Року 1482-го він дощенту сплюндрував Правобережжя разом із Києвом, а через кілька років так само спалив і Лівобережжя з Черніговом і, не спинившись на тому, спустошив ще й Поділля та Волинь.

Про зруйнування Києва Менглі-Гіреєм так розповідає народна дума:

В неділю рано-пораненьку у всі дзвони
дзвонять,
І старії, і малії в весь голос голосять,
На коліна упадають і господа просять:
«Поможи нам, боже, Київ-город боронити,
Діждем першої Пречистої, будем обід
становити».

В неділю рано-пораненьку города достали,
Усім церквам українським верхи позбивали,
Дзвонами спіжовими коня напували,
В святих церквах коні становили.

Ця руїна, за Менглі-Гірея, була далеко гірша, аніж за часів Батия, бо всіх людей, хто не був забитий або не сховався в лісі, татари забирали в Крим, а звідтіля продавали у неволю на турецькі галери або в заморські турецькі міста. За кілька років Україна стала пустою, понад Чорним же морем та й далі, на Середземному й Червоному, лунали розпачливі зойки сотень тисяч українських бранців і бранок, відірваних од своїх дітей та батьків, од рідного краю.

Не маючи собі захисту від своїх зверхників — литовців та поляків, українці збагнули, що їм треба самим братися до зброї й виставляти свою військову силу проти татарської неволі. Коли ординці залишали Україну, населення почало виходити з лісів, гуртуватися в загони та силоміць виганяти зі своїх земель татар. Кому під час руїни вдалося врятуватися разом із сім'єю, ті верталися до своїх розорених осель; потроху бралися за господарство; ті, що втратили всю рідню й не мали для кого зводити нове гніздо, лишалися без даху над головою, йшли в степи, присвятивши своє безталанне життя боротьбі з поганцями — татарами — та обороні своїх більш щасливих земляків.

ПОЧАТОК КОЗАЧЧИНИ

Тих українських людей, що лишилися безпритульними після татарської руїни і, взявши зброю до рук, почали виходити в степ і нападати на татар, прозвали козаками, що мовою східних народів означало: «вільна, рухлива людина». Не маючи ще певної організації (ладу), українська козащина в перші десятки літ свого існування гуртувалася здебільшого біля замків стародавніх руських князів: Острозького, Вишневецького, Дашковича та інших — і з ними виходила битися проти татар; далі ж, коли козаків побільшало, вони купчилися в нововідбудованих містах: Каневі, Черкасах, Корсуні, Білій Церкві, Брацлаві та в усіх прикордонних староствах (повітах) і ходили в походи під проводом старостів, яких називали гетьманами.

В неділю рано-пораненьку города достали,
Усім церквам українським верхи позбивали,
Дзвонами спіжовими коня напували,
В святих церквах коні становили.

Ця руїна, за Менглі-Гірея, була далеко гірша, аніж за часів Батия, бо всіх людей, хто не був забитий або не сховався в лісі, татари забирали в Крим, а звідтіля продавали у неволю на турецькі галери або в заморські турецькі міста. За кілька років Україна стала пустою, понад Чорним же морем та й далі, на Середземному й Червоному, лунали розпачливі зойки сотень тисяч українських бранців і бранок, відірваних од своїх дітей та батьків, од рідного краю.

Не маючи собі захисту від своїх зверхників — литовців та поляків, українці збагнули, що їм треба самим братися до зброї й виставляти свою військову силу проти татарської неволі. Коли ординці залишали Україну, населення почало виходити з лісів, гуртуватися в загони та силоміць виганяти зі своїх земель татар. Кому під час руїни вдалося врятуватися разом із сім'єю, ті верталися до своїх розорених осель; потроху бралися за господарство; ті, що втратили всю рідню й не мали для кого зводити нове гніздо, лишалися без даху над головою, йшли в степи, присвятивши своє безталанне життя боротьбі з поганцями — татарами — та обороні своїх більш щасливих земляків.

ПОЧАТОК КОЗАЧЧИНИ

Тих українських людей, що лишилися безпритульними після татарської руїни і, взявши зброю до рук, почали виходити в степ і нападати на татар, прозвали козаками, що мовою східних народів означало: «вільна, рухлива людина». Не маючи ще певної організації (ладу), українська козащина в перші десятки літ свого існування гуртувалася здебільшого біля замків стародавніх руських князів: Острозького, Вишневецького, Дашковича та інших — і з ними виходила битися проти татар; далі ж, коли козаків побільшало, вони купчилися в нововідбудованих містах: Каневі, Черкасах, Корсуні, Білій Церкві, Брацлаві та в усіх прикордонних староствах (повітах) і ходили в походи під проводом старостів, яких називали гетьманами.